

dr hab. Jadwiga Kita-Huber, prof. UJ
Instytut Filologii Germańskiej
Uniwersytet Jagielloński

Kraków, 27 grudnia 2020

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgra Dawida Łuczaka pt. „Sprachvarietäten in der literarischen Übersetzung im Kontext einer hybriden Identität anhand ausgewählter Texte von Szczepan Twardoch und ihrer deutschen Übersetzungen“, napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Beate Sommerfeld, Poznań 2020, 418 str.

Rozprawa doktorska pana mgra Dawida Łuczaka pt. „Sprachvarietäten in der literarischen Übersetzung im Kontext einer hybriden Identität anhand ausgewählter Texte von Szczepan Twardoch und ihrer deutschen Übersetzungen“, napisana pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Beate Sommerfeld, wpisuje się w prowadzone w Zakładzie Translatologii Instytutu Filologii Germańskiej UAM badania nad przekładem, by wymienić choćby powstałe tam ostatnio prace zbiorowe na temat różnych aspektów przekładu literackiego czy krytyki przekładu, badania rzadko podejmowane w Polsce.

Przedłożona mi do oceny dysertacja idzie tym tropem, biorąc na warsztat nacechowania językowe w wybranych powieściach Szczepana Twardocha oraz rozwiązania translatorskie w ich niemieckich przekładach autorstwa Olafa Kühna. Przedmiotem badań są trzy powieści Twardocha (*Morfina*, *Drach* i *Król*) i ich niemieckie tłumaczenia (*Morphin*, *Drach*, *Der Boxer*), przy czym analizie poddane zostają głównie partie dialogowe, język protagonistów ww. powieści wyróżniający się wyraźnym nacechowaniem dialektalnym i socjolektalnym, a także – szczególnie w trzeciej powieści – wulgarnym. Autor dysertacji wiąże przedstawioną w analizowanych powieściach problematykę zróżnicowania językowego różnych grup społecznych i narodowych z tematem tożsamości, określając ją trafnie mianem „hybrydycznej” (w tytule oraz wielokrotnie w tekście rozprawy), co dowodzi w części analitycznej. Już w tym miejscu warto zwrócić uwagę na dobrze dobrany tytuł, oddający precyzyjnie to, o co chodzi w dysertacji (sugerowałabym jedynie ew. zastąpienie wyrazu „teksty” wyrazem „powieści”). Celem analizy porównawczej jest opis zjawisk i procesów językowych i międzyjęzykowych oraz próba ich wyjaśnienia w oparciu o szerszy kontekst społeczno-historyczny i leżące u

podstaw twórczości Twardocha przesłanki natury biograficznej. Mgr Łuczak pokazuje, opierając się na wypowiedziach pisarza na temat heterogeniczności kulturowej w obrębie państwa polskiego (np. 92 i nast.), że nacechowanie językowe jest w tej twórczości „częścią programu o znaczeniu kulturowo-krytycznym i wyrazem światopoglądu autora” (377).

Praca składa się z trzech obszernych rozdziałów, logicznie po sobie następujących i rozpadających się na liczne podrozdziały: założeń teoretycznych, kontekstualizacji oryginałów i przekładów oraz analizy porównawczej (mikroanalizy). W rozdziale pierwszym założenia teoretyczne omówione zostają najpierw w odniesieniu do głównej idei pracy, czyli nacechowania języka protagonistów jako cechy stylu pisarskiego w kontekście tożsamości hybrydycznej postaci; po omówieniu pojęcia stylu i wybranych modeli jego opisu Doktorant przechodzi do założeń przekładoznawczych i metodologicznych. Przedstawiony w ostatnim podrozdziale deskryptywny model analizy przekładu autorstwa Lance’a Hewsona, zakładający sześć etapów analizy oryginałów i przekładów, znajduje praktyczne odzwierciedlenie w rozdziałach II i III. Wybór modelu Hewsona zasługuje na pochwałę w szczególności ze względu na postulat kontekstowego osadzenia zarówno oryginałów, jak i przekładów. Rozdział II rozprawy, w którym Doktorant konsekwentnie realizuje pięć pierwszych etapów, stanowi obszerny zbiór kontekstowych informacji o dziełach i ich przekładach – Autor dostarcza informacji na temat autora i tłumacza, paratekstów oryginałów i przekładów (m.in. okładek), przeglądu krytycznych omówień (recenzji i publikacji naukowych), przy czym samo zreferowanie opracowań dot. oryginałów i przekładów obejmuje ponad 50 stron rozprawy. W ten sposób powstaje niemal encyklopedyczny przegląd opublikowanych dotąd materiałów, z których Doktorant wybiera najważniejsze dla tematu informacje. Rozdział kończy się makroanalizą, czyli omówieniem struktury i zarysu fabuły wszystkich (w sumie sześciu) powieści w celu dostarczenia ram interpretacyjnych dla analiz porównawczych (str. 171f). Rozdział III, moim zdaniem najbardziej twórczy i inspirujący z naukowego punktu widzenia, tworzą analizy mikrostruktury tekstów wyjściowych i docelowych, z uwzględnieniem szerokiego spektrum problemów szczegółowych, jak tożsamość hybrydyczna, socjolekty i żargon militarny (*Morfina/Morphin*), dialekt śląski i złożoność relacji międzyjęzykowych (*Drach/Drach*), jidysz i socjolekt półświatka gangsterskiego (*Król/Der Boxer*). Zarówno powieści, jak i same analizowane aspekty zostały dobrane trafnie, przykłady/cytaty dobrze obrazują wyzwania i problemy stojące przed tłumaczem, które zostają omówione najpierw w oparciu o oryginały a potem w odniesieniu do zastosowanych strategii translatorskich. Analizy bazują na wiedzy i terminologii przekładoznawczej, są wyważone, pozbawione subiektywnych

opinii czy stroniczości, a wnioski wysnuwane na ich podstawie przekonujące. Dla przekładoznawcy szczególnie interesujące są oparte na solidnych naukowych podstawach analizy strategii translatorskich Olafa Kühla. Mgr Łuczak celnie identyfikuje takie zabiegi jak kompensacja, przesunięcia akcentów heterogeniczności językowej i kulturowej w obrębie tekstów, tworzenie neologizmów w celu oddania nacechowań socjolektalnych, rekonstruuje – niejako po drodze – poetykę przekładu tłumacza. Doktorant dowodzi, że przekłady Kühna ze względu na zastosowane rozwiązania translatorskie również można określić mianem hybrydycznych i że korespondują one tym samym z poetyką autora oryginałów, np. 219, 384. Autor dysertacji nie jest przy tym bezkrytyczny wobec badanych przekładów, wskazując także na pojawiające się (z rzadka) niedociągnięcia związane ze stopniem hybrydyzacji języka w przekładzie (234 i nast. 259 i nast.). Za szczególnie udane i przekonujące uznaje się sięgające do różnych kontekstów analizy powieści *Król* i jej przekładu *Der Boxer* oraz większość analiz *Dracha*, w których Doktorant wypunktował cały szereg strategii kompensacyjnych tłumacza (np. 254). Natomiast inaczej niż w analizie *Króla*, Autor nie do końca rozpoznaje w powieści *Drach* charakter i rolę wulgaryzmów, szczególnie tam, gdzie o wulgaryzmach pisze jedynie „wyrażenia o zabarwieniu emocjonalnym z funkcją ekspresywną” (275 i nast.); w ostatnich podrozdziałach dot. tej powieści można byłoby pogłębić i rozwinąć analizy aspektu czasu i przestrzeni (284 i nast., 287 i nast.). Dysertację zamykają obszerny rozdział podsumowujący (31 stron), streszczenia w j. polskim i angielskim oraz bibliografia.

Przedstawię teraz kilka uwag krytycznych, jakie nasunęły mi się podczas lektury, przy czym pragnę zaznaczyć, że uwagi te nie umniejszają mojej wysokiej oceny przedstawionej dysertacji. Doktorant może z nich jednak skorzystać np. przygotowując pracę do druku.

Jeśli chodzi o założenia teoretyczne, nie do końca przekonujące jest dla mnie odczytywanie powieści Szczepana Twardocha przez pryzmat postkolonializmu w wykonaniu Autora dysertacji. Problematyczne wydaje mi się proste przenoszenie terminologii badań postkolonialnych na świat przedstawiony wybranych do analizy tekstów (oryginałów i przekładów), tzn. określanie, jeszcze zanim zostaną przeprowadzone analizy szczegółowe (czyli w rozdziale I), np. co jest peryferiami a co jest centrum (np. 34). By uniknąć ew. uproszczeń czy automatycznego stosowania pewnych zwrotów i fraz, lepiej wyjść od tekstów prymarnych sprawdzając, w jakim stopniu teoria postkolonialna może służyć do opisu ukazanych tu zjawisk i transformacji; teksty umożliwiają dopiero postawienie pewnych pytań, np. co jest peryferiami a co jest centrum; w centrum powieści Twardocha słyszalny jest głos wykluczonych czy przedstawicieli nizin społecznych – dochodzi do swoistego odwrócenia

relacji, co Doktorant zresztą umiejętnie i precyzyjnie wykazuje w mikroanalizach. Proponowałabym zatem, aby uogólnienia na temat powieści przy zastosowaniu teorii postkolonialnych pojawiły się dopiero po analizach szczegółowych a nie wcześniej. W rozdziale III (skupiającym się na mikrostrukturze) wykazane zostaje wyraźnie, że w oryginałach i przekładach mamy do czynienia z tyglami kulturowymi, „konglomeratami kultur i grup społecznych” (381), które są centrum tych powieści. Szczególnie dogłębna i zniuansowana pod tym względem jest analiza powieści *Drach*, gdzie Autor wskazuje na „pęknięcie” (383) tożsamości Ślązaków i próby ukazania go także w j. niemieckim, czy w powieści *Król*.

W kontekście powyższej uwagi nie do końca trafne wydają mi się stosowane w pracy, szczególnie w partiach końcowych, sformułowania opisujące stanowisko rzeczywistego autora Szczepana Twardocha, tzn. jego ‘polemikę’ z monolitycznym rozumieniem kultury (346)¹, „kwestion[owanie] wyobrazeni[a] o homogeniczności kultury – przede wszystkim polskiej” czy „dement[owanie] [...] obraz[u] jednolitej i homogenicznej kultury polskiej” (383) – nie rozumiem do końca, co jest tutaj kwestionowane czy dementowane oraz kto i gdzie twierdzi, że kultura na Śląsku na przestrzeni wieków czy w Warszawie w dwudziestoleciu międzywojennym była homogeniczna. Z czym według Autora dysertacji Twardoch polemizuje? Do czego odnosi się określenie „monolityczne rozumienie kultury”? Do rzeczywistości i/lub dyskursów XXI w.? A może chodzi o propagandę PRL i jej skutki? Kto stoi po drugiej stronie polemiki z „Twardochem”? W pracy naukowej należałoby to wyjaśnić i wyraźnie podać, czy chodzi o powszechny brak wiedzy historycznej, z którym pisarz walczy, o literaturę fikcyjną (instalującą homogeniczny model kultury w międzywojniu) czy innego rodzaju prace. A może chodzi po prostu o to, że w książkach Twardocha niezrozumiałe dziś dla każdego socjolekty i dialekty pojawiają się na tak niespotykaną w literaturze dotąd skalę - i to jest właśnie jego nowym programem, eksperymentem artystycznym. Moja krytyczna uwaga dotyczy przede wszystkim sformułowań, które należałoby poprawić ponownie redagując pracę. Można byłoby także rozważyć poszerzenie badań o perspektywę historyczną i socjologiczną, np. powołać się na wybrane prace nt. tożsamości śląskiej, która stanowi przedmiot zakrojonych

¹ „Die Einführung von sprachlichen Substandards und deren Gleichrangigkeit zur Standardsprache ist bei Twardoch immer auch Ausdruck der Polemik mit einem monolithischen Kulturverständnis [...]. Alles, was ein Teil derselben Kultur ist, aber nicht zum Mainstream bzw. zur öffentlichen oder offiziellen Strömung gehört, erweist sich als fremd, unverständlich und manchmal auch bizarr oder gar unerwünscht. Eine solche Hybridisierung der Texte durch Einführung mehrerer Subvarianten einer Sprache ist also der klare Ausdruck des Protestes des Autors gegen kulturelle Verallgemeinerungen, die die Verflachung der Mehrdimensionalität der menschlichen Identität, das Aufzwingen von nationalen Identitäten“ (346).

na szeroką skalę badań językoznawczych, socjologicznych i historycznych (z niedającej się ogarnąć ilości literatury wymienię tu choćby prace Zbigniewa Grenia, Doroty Simonides czy Lecha M. Nijakowskiego). Opracowania te mogłyby posłużyć jako uzupełnienie wykorzystanej w rozprawie teorii postkolonialnej i wzmocnić interdyscyplinarny charakter pracy. Chciałam jeszcze raz podkreślić, że moje uwagi są raczej propozycją, jak można byłoby zmodyfikować podejście do niektórych kwestii – często są to kwestie językowe i dotyczą sformułowań ogólnych (wyniki analiz szczegółowych nie budzą zastrzeżeń, np. 349-350).

Pozostając przy założeniach teoretycznych, pragnę natomiast podkreślić, że na pochwałę zasługuje dobór, opis i realizacja przesłanek przekładoznawczych, oparcie rozprawy na założeniach teoretycznych Descriptive Translation Studies i tym samym wpisanie jej w ‘zwrot kulturowy’ w badaniach nad przekładem. W celu określenia ram metodologicznych pracy bardzo dobrym posunięciem był wybór modelu deskryptywnego Lance’a Hewsona, który wprost dostarcza Autorowi instrumentarium do przeprowadzenia badań nad oryginałami i przekładami, w szczególności jeśli chodzi o osadzenie kontekstowe. Sześć etapów modelu Hewsona Autor dysertacji realizuje w sposób modelowy. Jeśli recenzentka odczuwa gdzieś niedosyt, to wiąże się on z samym modelem, a nie jego realizacją przez Autora dysertacji (np. osobne analizy kontekstów oryginału i kontekstów przekładu, bez odniesienia ich do siebie). Rozdział II nabiera charakteru kompendium; dokonując krytycznego omówienia zarówno oryginałów, jak i przekładów, Autor porządkuje materiał i uwypukla pewne tendencje, a nie wyłącznie referuje. Np. omawiając niemieckie opracowania, wybiera fragmenty odnoszące się do pracy tłumacza, co zasługuje na szczególną pochwałę (por. niemiecką recenzję „Dracha”, 169). Moja wątpliwość dotyczy jedynie tego, czy konieczne jest w analizie makrostruktur powieści przywoływanie takich kontekstów jak historia Dolnego i Górnego Śląska (186 i nast.) czy ogólnych informacji na temat dialektu śląskiego (tamże) i jidysz (s. 196) – w razie publikacji z wielu informacji można byłoby ew. zrezygnować lub podać je w bardziej zwarty sposób. W kontekście rozumienia przekładu jak najbardziej zasadne wydaje mi się natomiast sięgnięcie po teorię postkolonialną, która „postrzega tłumaczenie jako akt nieustająco toczącej się wymiany między kulturami” (378), jako przestrzeń „pomiędzy”. To, że przekład można tak rozumieć czy że teoria ta ‘działa’ także w analizie przekładów, zostało wykazane dobitnie w rozdziale III: Analizy przekładów Kuehla dowodzą, że tłumaczenie można zrozumieć jako przestrzeń hybrydyczną (379), w której działa tłumacz, negocjujący „różnice kulturowe i istniejące hierarchie czy porządki” (379), pozostający w kontinuum kulturowym.

Na zakończenie tej części recenzji chciałabym sformułować jeszcze jedną uwagę. Realny autor powieści Szczepan Twardoch i jego poglądy przywoływane są w dysertacji dość często, nawet w miejscach, gdzie niekoniecznie możemy mówić o realnym autorze, a powinniśmy mówić o narratorze. Czytamy np.: „Der Autor stellt die Ereignisse aus überraschenden, sich überschneidenden Perspektiven, und mittels abrupter Wendungen auf der narrativen Ebene dar” (194) lub „Die Erweiterung der Phrase ‚srogi drach, wielki smok‘ [...] signalisiert die Art und Weise, auf die der Autor mit dem polnischen Leser kommuniziert und ihm durch eine standardpolnische Version die Hilfe beim Verstehen dieses wichtigen, dialektal gefärbten Wortes liefert” (246 i nast.). Podobne przykłady znajdziemy na stronach 213, 238, 276, 279 i 318. Biografia pomaga zrozumieć dzieła i – zgoda – pewne cechy twórczości można „powiązać ściśle z sylwetką pisarza, który pragnie wskazać na heterogeniczność kulturową...” (276), argumentacja biograficzna nie jest jednak w każdym miejscu zasadna. Nawet stwierdzenie, że nacechowania językowe (dialektalne bądź socjolektalne) są „nośnikiem światopoglądu autora” (385) traktowałabym z dystansem.

Pod względem techniczno-warsztatowym praca jest poprawna. Językowy poziom stylistyczny dysertacji dowodzi wysokich kompetencji filologicznych Autora. Mgr Łuczak swobodnie operuje językiem niemieckim na poziomie dyskursu naukowego, praca przygotowana została z dużą starannością i dbałością o szczegóły, chociaż nie obyło się bez drobnych błędów, dających się jednakowoż łatwo wyeliminować i nie wpływających na wysoki poziom językowy rozprawy. Por. błędy gramatyczne (np. str. 31, 33, 34, 51, 62, 76, 77, 81, 83, 101, 112, 141, 148, 157, 230, 243, 352, 364, 382) czy redakcyjne, np. 18 i nast. (dwa przypisy do tego samego akapitu). Bibliografia pracy jest obszerna i zróżnicowana, literatura źródłowa i przedmiotowa zostały kompetentnie wykorzystane w pracy. Jedyne w odniesieniu do rozdziału teoretycznego (I) proponowałabym korektę. W szczególności w rozważaniach o stylu Autor posługuje się jedynie dwoma standardowymi pozycjami: *Literaturwissenschaftliche Stilaufassungen* Johannes'a Anderegga i *Stilistik. Stiltheorien und Stilanalysen* Bernharda Sowinskiego, cytując stanowiska innych badaczy według tych książek, i nie chodzi tu o wyszukane pozycje, lecz dzieła standardowe jak Wolfganga Kaysera *Das sprachliche Kunstwerk* z r. 1948 (por. 19) N. E. Enkvista *On Defining Style* z r. 1964 (por. 23) czy B. Spillnera *Linguistik und Literaturwissenschaft* z r. 1974 (por. 23). Podobne przypadki znajdziemy w innych teoretycznych podrozdziałach, np. w podrozdziale dot. problematyki nacechowania językowego w kontekście teorii postkolonialnych (34 i nast.), gdzie klasyk postkolonializmu Homi Bhabha przytaczany jest na podstawie innych opracowań (37, 83) czy

– w innym miejscu – Theo Hermans, kluczowy teoretyk DTS, na podstawie *Handbuch Translation* (44).

Reasumując: dysertację pana mgra Dawida Łuczka oceniam wysoko, szczególnie analizy porównawcze tekstów źródłowych i docelowych, ale także samą koncepcję pracy, dobór metodologii i realizację przyjętego modelu deskryptywnego. Doktorant świetnie opanował warsztat literaturoznawczy i przekładoznawczy, analizy są przekonujące, pozbawione stroniczości, co było o tyle trudnym zadaniem, że badaniu poddane zostały przekłady tłumacza wybitnego. Wszystko to świadczy o dojrzałości i wnikliwości Doktoranta.

Przedłożona do recenzji rozprawa pana mgra Dawida Łuczaka posiada dużą wartość poznawczą i świadczy o świadomości badawczej Autora, spełniając tym samym wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Na tej podstawie wnoszę o jej przyjęcie i dopuszczenie Doktoranta do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in black ink, reading "Jadwiga Kita-Huber". The script is cursive and fluid, with the first letter 'J' being particularly large and stylized.

/dr hab. Jadwiga Kita-Huber, prof. UJ/